

مقدمه‌ای بر شناخت تاریخی شرق آسیا در مآخذ فارسی

• امیر سعید - الهی

کشورهای شرق و جنوب شرقی آسیا که امروزه به یکی از قطبهای مهم اقتصادی و صنعتی جهان تبدیل شده‌اند، دارای سابقه چندانی در ادبیات سیاسی ما نیستند و چه بسا که هم اینک نیز منابع قابل توجهی جهت شناخت و آشنایی با آنها به زبان فارسی در دست نباشد.

اگرچه در بعضی از متون حماسی فارسی مانند کوش نامه، گرشاسینامه، اسکندرنامه و شاهنامه به مناطقی از این بخش از جهان اشاره شده است اما این متون بیشتر ناظر به افسانه و قصه‌های قدیمی است و هیچگونه شناختی از سرزمین‌های موردنظر به دست نمی‌دهد.

واقعیت این است که اطلاعات تاریخی ما از سرزمین‌های شرق آسیا یعنی نواحی واقع در شرق دماغه کومورین (در منتهای جنوب شبه قاره هند) و یا نواحی واقع در شرق رود گنگ که در ایران به «زیرادات» معروف بوده و از برمه تا ژاپن را در بر می‌گیرد بسیار ناچیز است. تنها بخش این ناحیه که از نظر تاریخی برای ما آشناست و گه گاه اخباری از آن در منابع فارسی مشاهده می‌شود، سرزمین چین است که قسمت‌های گوناگون آن از قدیم به نام «ختا وختن» و «چین و ماچین» در ایران معروف بوده‌اند. ولی اخبار تماس‌های اولیه ما با این سرزمین در حاله‌ای از اسطوره و افسانه پوشیده است.

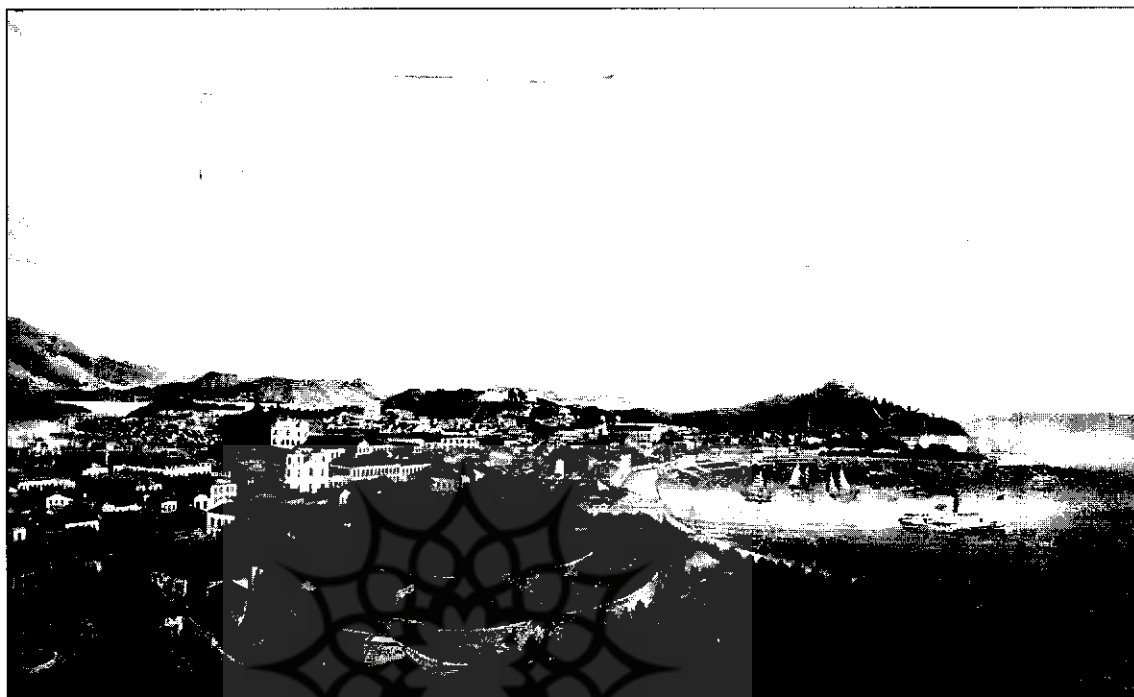
نوشته‌های جغرافیایی قدیم

ایرانیان قبلاً از طریق نوشته‌های جغرافیایی دریانوردان و جغرافیدانان مسلمان مانند سیرافی، المهری، مسعودی، قزوینی،

کشورهای شرق و جنوب شرقی آسیا که امروزه به یکی از قطبهای مهم اقتصادی و صنعتی جهان تبدیل شده‌اند، دارای سابقه چندانی در ادبیات سیاسی مانیستند و چه بسا که هم اینک نیز منابع قابل توجهی جهت شناخت و آشنایی با آنها به زبان فارسی در دست‌نیابند

چین، منظردای از
بندر تجاری ماکانواز
زاویه جنوب شرقی،
نقاشی رنگ روغن،
گالری مارتین گریگوری،
۱۸۶۰م

تاریخ چین

زبان: آوانویس فارسی، مانیستند

زبان: آوانویس فارسی، مانیستند

فرمانروایی داشتند و از همین دوره است که عوامل فرهنگی چین به تدریج در هنر و فرهنگ ایران رخنه می‌نماید.

حکومت سلسله یوان در چین که بنیانگذار آن قوبیلای قان (برادر هلاکو خان مغول) بوده است در واقع ایران را جزئی از سلطنت بزرگ چین که مقر آن در «خان بالیغ» قرار داشت به حساب می‌آورد.

به علت همین وابستگی، وقایع‌نگاران ایرانی دوره ایلخانی در نوشته‌های خود برای اولین بار ناچار از اشاره و ذکر وقایع تاریخی چین نیز شده‌اند که نقطه اوج آن در جامع التواریخ، اثر ارزشمند خواجه رشیدالدین فضل الله همدانی به چشم می‌خورد. در واقع نقطه آغاز شناخت جدی شرق دور در ایران و درمتون فارسی را باید از تألیف «تاریخ چین» (۷۰۴ ق / ۱۳۰۴ م) و سایر نوشته‌های او در باره این سرزمین پهنانور به حساب آورد.

اگر چه قبل از وی یعقوبی در تاریخ یعقوبی (۲۹۲ ق) و مسعودی در مروج الذهب (۳۴۶ ق) و مروزی در طبایع الحیوان (۵۱۴ ق) فصولی را به سرزمین و تاریخ چین اختصاص داده بودند لیکن تفاوت مشخص و عمده‌ای که بخش تاریخ چین از جامع التواریخ با سایر قسمت‌های مستقلی که در کتاب‌های تاریخ فارسی و عربی درباره چین آمده در این است که خواجه رشیدالدین نخستین مؤلفی است که در تألیف «تاریخ چین» مستقیماً از منابع اصلی و معتبر چینی استفاده کرده و با دانشمندان متخصص چین همکاری داشته و علاوه بر مباحث تاریخی در کتاب خود به چین‌شناسی هم پرداخته است. همچنین بخش «تاریخ چین» از

ابوالفدا، یاقوت، ابودلف، رامهرمزی، ابن بطوطه، ابن ماجد... که عموماً مربوط به قرون ۱۰ تا ۱۴ میلادی بوده و به زبان عربی نوشته شده‌اند - بعضی از آنها طی سالهای اخیر به فارسی ترجمه شده - اطلاعاتی جسته گریخته و عموماً غیر مستند و مبهم از این بخش از جهان به دست آورده بودند. آشناترین نام‌های موجود در این مآخذ را «چین»، «جاوه» و «اندامان» در اقیانوس هند تشکیل می‌داد که هنوز هم به همین نام نامیده می‌شود. اما بیشتر محققین در تطابق سرزمین‌ها و جزایری که در مآخذ مذکور نام برده شده‌اند با محل‌های کنونی آنها دچار اشکال و ابهام می‌باشند. ضمن اینکه بسیاری از مطالب در مآخذ فوق به علت آنکه از دیگران نقل شده حاوی نکات عجیب و باور نکردنی به شمار می‌روند و به عبرت دیگر بر واقعیات علمی و مستند متکی نمی‌باشند.

با آغاز قرن ۱۶ م. این نوشته‌ها به علت تسلط نیروهای استعماری غرب مانند پرتغال، هلند، انگلیس و فرانسه بر راه‌های دریایی اقیانوس هند رو به کاهش و رکود گذاشت. البته بررسی نوشته‌های مذکور از نظر آشنایی با شناخت قدما از شرق دور در اینگونه مآخذ خود به تحقیقی جداگانه و در خور نیازمند است.

جامع التواریخ رشیدی

به هر حال آغاز توجه جدی و تاریخی ما به منطقه شرق آسیا را باید از دوران سلطنت ایلخانان مغول به شمار آورد که شاخه دیگری از آنان در سرزمین چین تحت عنوان سلسله «یوان» (۱۳۶۸-۱۲۸۰م)

اگر چه در بعضی از متون حماسی فارسی مانند کوش نامه، گرشاسب نامه، اسکندرنامه و شاهنامه به مناطقی از شرق آسیا اشاره شده است، اما این متون بیشتر ناظر به افسانه و قصه‌های قدیمی است و هیچگونه شناختی از سرزمین‌های مورد نظر به دست نمی‌دهد

وی در این کتاب نکات خاصی از جامعه چین را مورد مشاهده و بررسی قرار داد و از توجه خاقان چین به اسلام و مسلمانان و تقید مردم به قانون، تعریف و تمجید نمود و از وضعیت راه‌ها، ادیان، شهرها، حصارها و خزینه‌های شهر، زندان‌ها، اعیاد، آداب و رسوم، خرابیات، هنر، نجوم، کشاورزی، پول و نگارخانه چینی به تفصیل صحبت کرد و نوشت: «... قانون داشتن ایشان به مرتبه‌ای است که اگر پدر را از پسر و پسر را از پدر و مادر سزموئی خلاف قانون ببیند بلا توقف برود و غمز کند و خلعت و بخشش بیابد و به کشتن بدهد و باک ندارد و از خرد و بزرگ چنان مطیع بکدیگرند که یک کار دوبر فرمودن و یک سخن دوبر گفتن نبود. دریغاً این در مملکت‌های اسلام بایستی! اگر دوبر کاری را فرموده شود و یا گفته شود در قانون درخورد گناه او انتقام می‌کنند و رحم نمی‌کنند از ترس فوت قانون»^۲

اگرچه این کتاب از نظر دارا بودن اطلاعات عینی و دست اول از جامعه چین در نوع خود بی نظیر است اما نتوانست در آن موقع تحولی در شناخت و روابط دو کشور به وجود آورد. این نکته که چرا شاهان صفوی علیرغم دیپلماسی فعالی که در رابطه با کشورهای غربی از خود نشان دادند هرگز در پی برقراری روابط سیاسی با امپراتوری چین نبرنامندند می‌تواند موضوع مناسبی را برای تحقیق تشکیل دهد.

شاید درگیری‌های مداوم شاهان صفوی در مرزهای غربی و شمال شرقی ایران مانع از آن شد که این سلسله - با آن که می‌توانست اطلاعات دست اولی از جامعه چین به دست آورد - با این امپراتوری وسیع روابط نزدیکی برقرار نکند.

باید اضافه نمود که در نیمه دوم قرن ۱۷ م. محمد زمان قمی نقاش مشهور ایرانی که در ایتالیا تحصیل نقاشی نموده و در دربار شاه جهان پادشاه گورکانی هند اقامت داشت کتاب تاریخ چین از رو- آکسو را که در سال ۹۷۰ ق (۱۵۶۲ م) به چین سفر کرده بود، در ده فصل از لاتین به فارسی ترجمه نمود که ظاهراً در سال ۱۸۷۴ م. در کلکته هند چاپ شده است.^۳

روضه الطاهرین:

در مطالعه سرزمین‌های شرق آسیا که به تعبیری «زیر بادات» نامیده می‌شدند بسیاری از مآخذ به برمه امروزی با نام «پیگو» توجه نشان داده‌اند. به ویژه که این سرزمین نخستین کشور بعد از هند در راه سفر به سایر مناطق جنوب شرقی آسیا به شمار می‌رفت. از جمله در نسخه خطی روضه الطاهرین که تاریخ ۱۰۱۱ هـ. ق (۱۶۰۲ م) را دارد و به اکبر شاه، پادشاه گورکانی هند تقدیم شده، محمد طاهر عمادالدین نویسنده آن اشاراتی به اوضاع سرزمین‌های ماورای رود گنگ از جمله بنگال و آسام نموده و در مورد پیگو (جنوب برمه امروزی) شرح جالبی ارائه کرده است. این مطلب ظاهراً اولین شرح درباره این سرزمین به زبان فارسی می‌باشد که ابواب شناخت سرزمین‌های دور آسیای جنوب شرقی را برای اولین بار باز می‌نماید این کتاب تا به حال در ایران به چاپ نرسیده است.

جامع‌التواریخ نخستین اثر مستقل و گسترده‌ای است که در مسیر تاریخنگاری در ایران و اسلام درباره چین تألیف شده است.^۱ وی همچنین برای اولین بار از سرزمین «چیپانگو» که بعدها به صورت «چیپان»، «جایون» یا ژاپن از زبان چینی وارد زبان فارسی شده است، نام می‌برد و این اولین بار است که نام این سرزمین در مآخذ فارسی برده می‌شود. یکی از مسائلی که فکر خواننده را به خودسخت مشغول می‌دارد آن است که ژاپن در طول قرون وسطی هیچگاه نظر مسلمانان را به خود جلب نکرد و در گزارش‌های ایشان ذکری از آنجا به میان نیامده است.^۲

اهمیت دیگر جامع‌التواریخ از نظر شناخت شرق دور توصیفی است که خواجه در مورد آئین بودا یعنی مذهب اصلی مردم چین و ژاپن و شبه‌جزیره هند و چین در بخش تاریخ هند و اندکی نیز در تاریخ چین ارائه می‌دهد. در واقع باید این توصیف را مفصل‌ترین زندگی‌نامه اصیل بودا در متون کهن فارسی به شمار آورد که طبعاً در شناخت مردم این سرزمین‌ها نقش مهمی دارد.

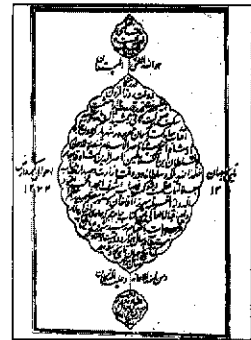
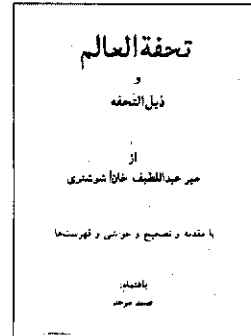
باسقوط حکومت نوادگان چنگیز در ایران و چین در اواخر قرن ۱۴ م. و تجزیه ایران به حکومت‌های محلی و سپس یورش امیر تیمور به سرزمین‌های اسلامی و تحولات بعد از آن، در شناخت شرق دور توسط ایرانیان وقفه بلند مدتی پیش آمد که تا حکومت صفویان ادامه یافت.

سفرنامه غیاث الدین نقاش:

حدود یک قرن پس از نگارش «تاریخ چین» توسط خواجه، یعنی در اوایل قرن ۱۵ م. با آمدن ایلچیان خطای به دربار شاهرخ تیموری در هرات که طی سال‌های ۸۱۵ الی ۸۲۸ ق. صورت گرفت واعزام غیاث‌الدین نقاش و هیأت وی از سوی بایسنقر میرزا به دربار خطا (۸۲۵ ق / ۱۴۱۴ م) روابط رسمی میان هرات و نانکینگ برقرار شد و اطلاعات عینی بیشتری از قلمرو چین به ایران رسید. مشاهدات عجیب و غریب غیاث‌الدین نقاش در چین انعکاس وسیعی در متون تاریخی فارسی برجای گذاشت که عمدتاً در مطلع‌السعدین و مجمع‌البحرین (۸۷۵ ق / ۱۴۷۰ م)، زبدة‌التواریخ حافظ‌ابرو (۸۳۰ ق / ۱۴۲۷ م)، روضه‌الصفا و احسن‌التواریخ (۹۸۵ ق) و نیز بخشی از آن در کتاب حبیب‌السیر (۹۳۰ ق / ۱۵۲۴ م) نقل شده است.

خطای نامه:

این مراودات مدتی متوقف شد و باز هم یک قرن بعد یعنی در اوایل قرن ۱۶ م. همزمان با پادشاهی شاه اسماعیل صفوی است که نخستین مآخذ مستند، مستقل و مفصل در مورد چین به نام خطای‌نامه توسط سیدعلی اکبر خطائی بازرگان و به قولی «ایلچی ایرانی» که به چین سفر کرده بود به فارسی نگاشته شد و به سلطان سلیم عثمانی تقدیم گردید. (۹۲۲ ق / ۱۵۱۶ م)

آغاز توجه جدی و تاریخی ما به منطقه شرق آسیا را باید از دوران سلطنت ایلخانان مغول به شمار آورد که شاخه دیگری از آنان در سرزمین چین تحت عنوان سلسله «یوان» (۱۲۶۸-۱۲۸۰ م) فرمانروایی داشتند و از همین دوره است که عوامل فرهنگی چین به تدریج در هنر و فرهنگ ایران رخنه می‌نماید

مجموعه‌ای زرین از یونان

تاریخ جهانی شرق
عمار زین و دانش ژاپون
تألیف و ترجمه
میرزا افران سلیم و مترجم مسیری
مهران
باجاره و وزارت معین معارف
تجارت مطبوعات و مطبوعات
بایستاد ما می‌تواند که هرگز مسیری
اصدی قیاس ندارد که هرگز با یکدیگر
مهران ترجمه چاپ شده که با یکدیگر

سفینه سلیمانی:

بعد از خطای نامه، مهم‌ترین اثری که به زبان فارسی در زمینه کشورهای شرقی آسیا تألیف شد سفینه سلیمانی است که در اواخر قرن ۱۷ میلادی نوشته شده و گزارش هیأت سفارت شاه سلیمان صفوی به دربار نارای کبیر، پادشاه سیام می‌باشد. این کتاب از نظر روابط تاریخی ایران و تایلند و شناخت ایرانیان از سیام آن روز و نواحی گوناگون شرق آسیا واجد اهمیت اساسی است. این کتاب در واقع اولین اثری است که توسط یک ایرانی درباره سیام به رشته تحریر کشیده شد و حاکی از افتتاح باب مراودات سیاسی میان ایران با منطقه شرق آسیا و اعزام اولین سفیر و نخستین هیات سیاسی ما به این منطقه است. کتاب حاوی اطلاعات مسووظ از وضعیت سیاسی، تاریخی، جغرافیایی، اقتصادی و اجتماعی سیام آن روز بوده و در واقع روزنامه‌ای است که برای اولین بار اخباری از وضعیت این بخش از جهان را به طور عینی به ما منتقل می‌نماید.

علاوه بر نقشی که سفینه سلیمانی در آشنایی فارسی زبانان و ایرانیان با سرزمین سیام داشته اهمیت دیگر آن در این است که برای اولین بار در قرون جدید ما را با سایر سرزمین‌های شرق دور نیز آشنا می‌کند و نویسنده شنیده‌های خود را از این نواحی به شکلی بدیع و تازه بازگو می‌کند.

در این کتاب برای اولین بار به شرحی مفصل در مورد کشور چین (ژاپن) بر می‌خوریم:

«این جزیره انتهایی معموره و دریای آن متصل به بحر محیط است...»

احدی از غربیه را مجال اطلاع بر آن مملکت و بی بشوارع و راه نمی‌دهند... از جمله صنایع ایشان ساختن شمشیر است اگر چه در پیش عمل اسد [اسدالله اصفهانی] و کاری که در ایران بهم می‌رسد جوهری ندارد»

مؤلف سفینه همچنین به تفصیل به جزیره زایج (جاوه) در دریای چین، شهر پیگو واقع در برمه امروزی، بندر چین (کانتون)، کشور چین و بندر ملاقه (مالاکا) اشاره نموده و در مورد هر یک مطالب مفصلی که حاصل شنیده‌های او از مردم سیام است می‌نگارد و برای اولین بار اطلاعات موثقی از سایر سرزمین‌هایی که تا آن موقع برای ایرانیان در هاله‌ای از ابهام و غرابی و عجایب قرار داشتند، ارائه می‌نماید که در نوع خود خواندنی و جالب است. با وجود گذشت بیش از سیصد سال از تحریر این کتاب، هنوز مهم‌ترین مآخذ فارسی زبان در مورد سیام یا تایلند امروزی به شمار می‌رود. ولی از چاپ آن بیش از سی سال نمی‌گذرد.

تحفة العالم:

تأحدود یکصد سال پس از نگارش سفینه سلیمانی، مطلب موثق دیگری در مورد سرزمین‌های شرق آسیا در منابع فارسی نمی‌یابیم تا اینکه در سال ۱۸۰۵ میلادی میرزا عبداللطیف شوشتری در کتاب تحفة العالم که گزارش سفر وی به هند است، شرح مفصلی در باره «پیگو»، یکی از شهرهای برمه امروزی نگاشت. وی پیگو را از «زیر بادات» هند معرفی می‌کند و می‌نویسد:

«... راجه آن سر به قلاده احدی در نیارد و خود را مالک روی زمین

خواجه رشیدالدین نخستین مؤلفی است که در تألیف «تاریخ چین» مستقیماً از منابع اصلی و معتبر چینی استفاده کرده و با دانشمندان متخصص چین همکاری داشته و علاوه بر مباحث تاریخی در کتاب خود به چین شناسی هم پرداخته است

جهان نما

منابعی که تاکنون به آنها اشاره شد همگی به صورت دست‌نویس و خطی بوده که چاپ بعضی از آنها تنها در سالهای اخیر صورت گرفته است، بنابراین در زمان نگارش خود نمی‌توانسته‌اند جنبه اطلاع‌رسانی عام داشته باشند. نخستین آشنایی عام با سرزمین‌های شرق دور را باید در کتابهای جغرافیایی بی‌گفت. در سال ۱۲۵۴ ق. که عبدالفتاح خان گرمودی به همراه میرزا حسین خان آجودانباشی، سفیر محمدشاه عازم اروپا شد در خاتمه سفرنامه خود جزوه‌ای تحت عنوان «اوضاع ربع مسکون و کل عالم» تهیه کرد که از منابع فرانسوی ترجمه شده بود. وی در این نوشته از میان کشورهای امروزی شرق آسیا تنها از چین، آنام (ویتنام) ژاپون، سیام (سیام) و برمان (برمه) نام برده و در مورد حدود و ثغور و خصوصیات هر یک مطالب مختصری به نگارش در آورد.

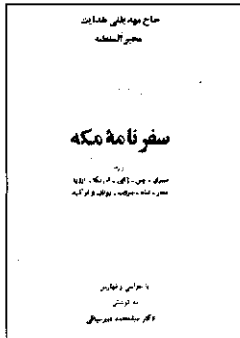
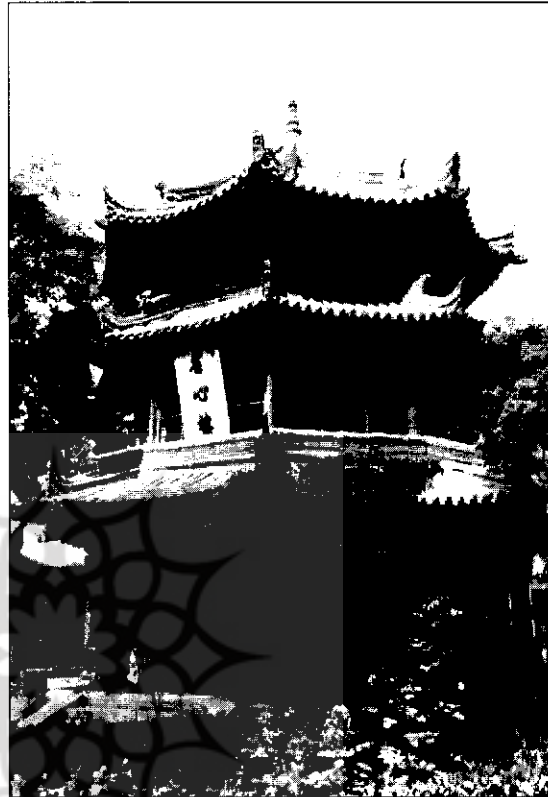
اگرچه در دوره ناصری کتابهای جغرافیایی متعددی به رشته تحریر در آمد اما قدیمی‌ترین کتاب جغرافیایی به سبک جدید که در ایران به چاپ رسید جهان‌نمای فلوغون رفائیل بود که در سال ۱۸۵۱م (۱۲۶۷ق) با ترجمه از منابع فرانسوی در تبریز و به صورت علمی چاپ سنگی به طبع رسیده است. این کتاب برای اولین بار ایرانیان را به صورت علمی با وضعیت آن روز منطقه شرق آسیا آشنا می‌کند. ضمن اینکه به شرح مذاهب معتبر هند و سرزمین‌های شرق دور نیز می‌پردازد که در جای خود بسیار خواندنی است. وی باب سوم از کتاب خود را «در بیان ممالک واقع در سمت شرقی قطعه آسیا» و باب چهارم را به «بیان دولت و ولایات واقع در سمت جنوبی قطعه آسیا» و مطلب پنجم از کتاب جهان‌نما را به «ذکر مجملی از ولایات اقلیم اوقیا که فرنگیان، آسیانیا (اقیانوسیه) گویند» اختصاص داده است. همان‌گونه که ذکر شد اولین کتابی است که هر چند به طور مختصراً به صورتی مستند در مورد سرزمین‌های شرق دور در ایران به چاپ رسیده است. البته اطلاعات ارائه شده در این کتاب چندان دقیق نیست لیکن برای اولین بار است که در مآخذ چاپی فارسی از مناطقی مثل آنام، فیلیپین و نیز شهر بانکوک نام برده می‌شود.^۶

جام جم

ماخذ مهم بعدی از نظر مطلب مورد نظر ما کتاب جام جم از فرهاد میرزا معتمد الدوله (عم ناصرالدین شاه) است که در سال ۱۸۵۶ م (۱۲۷۲ ق) یعنی پنج سال بعد از جهان‌نما در ایران با قطع رحلی و به صورت سنگی به چاپ رسیده و در واقع از جمله اولین منابع جغرافیایی فارسی به سبک جدید است که حدود پنج صفحه بزرگ یعنی از باب ۱۱۰ الی ۱۱۳ را به سرزمین‌های شرق آسیا با عناوین زیر اختصاص داده است:

باب ۱۱۰- در بیان ایسترن پینین شلا (شبه جزیره هند و چین)
باب ۱۱۱- در بیان صیام (سیام) و ملیه (مالایا) و کوچین چین (ویتنام امروز)

باب ۱۱۲- در بیان جیان (ژاپن)

چین،
ساختمان اصلی
مسجد خواجونه جوان
در شهر شی‌آن

داند و چیزی جزئی به طریق پیشکش به پادشاه چین دهد. مردم آنجا برزخ میانه سفیدی و سیاهی و کوچک چشم مشابه ترکان خطا و مردم چین اند... معدن یاقوت و الماس متعدد در آن دیار به هم رسد و یاقوتی که در آنجا به کمال رسد در کل جهان یافت نشود... و گویند معدن یاقوت مظهر لطف الهی است دست زدن را نشاید و آن را پرستش کنند و اگر دانه‌ای از آن به روی زمین پدیدار گردد بردارند و به بتخانه‌ای که دارند اندازند... و فیل سفید به جز در سرکار او (پادشاه آنجا) جایی دیگر بهم نرسد و عظیم به آن افتخار نمایند.»^۷

دوران قاجار

احوال چین یا سفرنامه چین

نیم قرن بعد به سال ۱۲۶۱ ق. یعنی در اواخر روزگار محمدشاه قاجار کتابی تحت عنوان احوال چین یا سفرنامه چین از مستر آلیس به دستور بهمن میرزا و توسط ادوارد برجیس به فارسی ترجمه و پنج‌نسخه دست‌نویس از آن تهیه شد.^۸

در دوران ناصری و مظفری نیز کتب متعددی در زمینه تاریخ و جغرافیای چین به رشته تحریر در آمد و یا اینکه توسط ادبای وقت از فرانسه یا انگلیسی به فارسی ترجمه گردید ولی تنها تعداد معدودی از آنها به چاپ سنگی آراسته شد.^۹ که به آنها اشاره خواهد شد.

اهمیت دیگر جامع التواریخ از نظر شناخت شرق دور توصیفی است که خواجه در مورد آئین بودایی یعنی مذهب اصلی مردم چین و ژاپن و شبه جزیره هندو چین در بخش تاریخ هند و اندکی نیز در تاریخ چین ارائه می‌دهد

سفرنامه‌های چین و ژاپن:

در دوره قاجاریه، چین و ژاپن با عنوان «شرق اقصی» معروفیت داشتند. اولین کسی که اخبار دست اول درباره ژاپن به ایران آورد ظاهراً حاج سیاح محلاتی بود که بین سالهای ۱۸۵۹ تا ۱۸۷۷ م. از ژاپن دیدن کرد و خاطرات خود را به نگارش در آورد. اگر چه بخشی از آن بعدها با عنوان سفرنامه حاج سیاح به فرنگ در تهران به چاپ رسید اما شامل سفرنامه وی به ژاپن نمی‌شود.

حدود بیست سال بعد یعنی چند سالی قبل از آغاز جنگ ژاپن و روسیه (که در ایران انعکاس زیادی داشت) شرح مسافرت یوسف‌والتن (ظاهراً ایرانی) به چین و ژاپن و کره در سال ۱۸۹۹ م. تحت عنوان سفرنامه چین و ژاپن مشتمل بر شانزده فصل و یک خاتمه به فارسی به نگارش در آمد. شاید این گزارش را بتوان زمینه ساز آشنایی رجال وقت با ژاپن و کره به حساب آورد. به ویژه این اولین بار بود که مآخذ مستقلاً در مورد کره و ژاپن در ایران تحریر می‌شد.^{۱۳}

سفرنامه اسماعیل صحافباشی نیز که تقریباً در همین زمان (۱۳۱۵ ق / ۱۸۹۷ م) به رشته تحریر در آمده است اطلاعات کمی در مورد ژاپن و کشورهای شرق دور در اختیار خواننده قرار می‌دهد. شاید وی اولین ایرانی باشد که از طریق اروپا و آمریکا و طی کردن اقیانوس آرام با کشتی، به شهر یوکوهاما در ژاپن رسیده و پس از یکماه و بیست روز اقامت در ژاپن راهی هنگ کنگ و سپس سنگاپور و جزیره پنانگ در مالزی شده و آنگاه از طریق کلمبو، بمبئی و کراچی به ایران مراجعه نموده است. ظاهراً وی مکرراً به ژاپن مسافرت می‌کرده و نمونه‌هایی از کارهای ژاپن را به تهران می‌آورده است.^{۱۴}

گزارش مخبرالسلطنه از چین و ژاپن در سالهای آغاز قرن بیستم که حاصل سفر وی در معیت اتابک اعظم به دور دنیا در سال ۱۳۲۱ ق (۱۹۰۳ م) بود نیز حاوی اطلاعات بسیار در مورد اوضاع سیاسی و اجتماعی چین و ژاپن است. اگر در آن موقع در روزنامه‌ها و یا به طریق دیگری چاپ می‌شد مسلماً اطلاعات مفصلی را از این دو کشور، به خصوص چین در اختیار خواننده قرار می‌داد. ولی این سفرنامه بسیار دیر یعنی پس از پنجاه سال در سال ۱۳۲۴ ش. و بعد از جنگ جهانی دوم در ۱۹۰ صفحه به چاپ رسید که ۳۳ صفحه آن شرح دیدار از ژاپن است و افزون بر این حدود ۲۰ صفحه هم درباره دین، تاریخ و ادبیات و آداب ژاپن دارد که از منابع خارجی گرفته شده است. هدایت در این کتاب همچنین حدود ۹۲ صفحه را به شرح کشور چین اختصاص داده و در آن راجع به شهرها، ادیان، تاریخ، آداب و رسوم، قصرها، فولکلور، مدارس، عدلیه، ابریشم و سایر مسایل نکات جالبی را به خصوص درباره آئین بودا نگاشته است.^{۱۵}

جنگ روس و ژاپن (۱۹۰۵ م) که پیروزی ژاپن را در

باب ۱۱۳ - در بیان «آیشیه تیک آبلندس» یعنی جزایری که در دریای متعلقه به آسیا واقع شده‌اند (اندونزی، فیلیپین، مالدیو، اندامان ...)

این کتاب بنا به تأکید نویسنده در مقدمه آن از چند کتاب خارجی ترجمه شده است و برای اولین بار اطلاعات نسبتاً مفصل تری (از جهان‌نما) درباره کشورهای شرق آسیا و اقیانوسیه در اختیار خواننده قرار می‌دهد و از قرار معلوم از آن تاریخ تاکنون تجدید چاپ نشده است.^{۱۶}

افتتاح روابط سیاسی با شرق:

با افتتاح باب مرادوات سیاسی میان ایران و کشورهای این منطقه روند شناخت ما از سرزمین‌های شرق دور وارد مرحله جدیدی شد و مطالب تازه‌ای در این زمینه به نگارش در آمد.

از جمله حدود بیست سال بعد از چاپ جام جم، یعنی در سال ۱۸۷۴ م. که نخستین هیأت سیاسی برمه وارد ایران شد، «روزنامه ایران» شرح مسوطی تحت عنوان «شرح مملکت بیرمان» در صفحات خود به چاپ رسانید که در واقع اولین شرح فارسی مسوط و جامع و مستند در مورد یکی از کشورهای جنوب شرقی آسیا در جراید فارسی به شمار می‌رود.^{۱۷}

سیاحتنامه هندوستان:

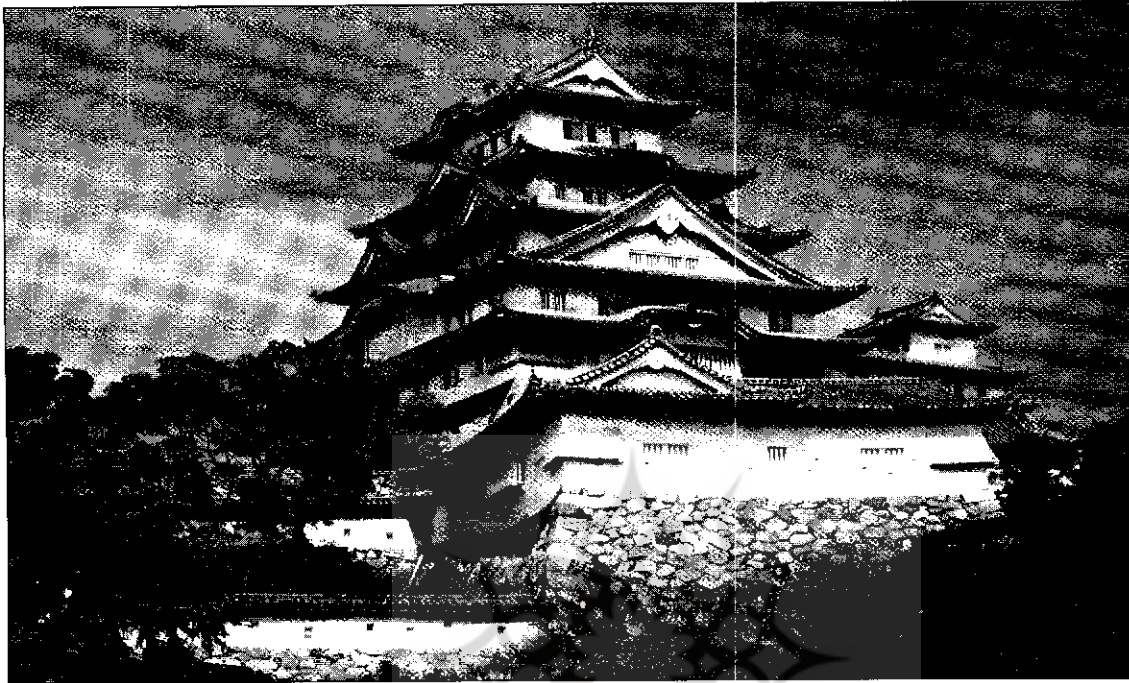
چندی قبل از آن دربار قاجار به منظور افتتاح باب روابط سیاسی با کشورهای بیرمان (برمه) که هنوز به استعمار انگلیس در نیامده بود میرزا فضل‌الله عضد الملک حسینی، سرکنسول وقت ایران در بمبئی را به دربار برمه اعزام داشت (۱۲۹۱ ق / ۱۸۷۴ م). نامبرده شرح سفر دوم خود به برمه (۱۲۹۴ ق) را در کتابی تحت عنوان سیاحتنامه هندوستان به رشته تحریر در آورد که در واقع بعد از سفینه‌سلیماتی دومین سفرنامه فارسی از این منطقه به حساب می‌آید. این کتاب هنوز به طبع نرسیده ولی نسخ متعددی از آن در کتابخانه‌های ایران موجود است.^{۱۸} بررسی این سفرنامه از نظر آشنایی با برداشت‌های نخستین ایلچی ایران در این سرزمین در حدود یکصد و سی سال پیش بسیار جالب است. اما اطلاعات دست اول وی از این کشور به علت عدم چاپ آن در اختیار همگان قرار نگرفت.

هنگامی که اولین ایلچی مخصوص ژاپن در تهران در سال ۱۲۹۷ ق (۱۸۸۰ م) وارد ایران شد و به حضور شاه بار یافت، روزنامه «ایران» تنها به ذکر ورود و مراسم باریابی وی اکتفا نمود و علیرغم قولی که به خوانندگان روزنامه داده بود هیچگونه شرحی در مورد کشور آفتاب ناپان که به تدریج به یکی از قدرت‌های بزرگ آسیایی تبدیل می‌شد در روزنامه درج نکرد.

آنجنگ کتبی
 با دربار قاجار
 توسط سید محمد
 باستان‌سپهری
 با دربار قاجار
 توسط سید محمد
 باستان‌سپهری
 در سال ۱۳۲۱ ق
 در تهران

حدود یک قرن پس از نگارش «تاریخ چین» توسط خواجه، یعنی در اوایل قرن ۱۵ م. با آمدن ایلچیان خطای به دربار شاهرخ تیموری در هرات که طی سال‌های ۸۱۵ الی ۸۲۸ ق. صورت گرفت و اعزام غیاث الدین نقاش و هیأت وی از سوی بایسنقر میرزابه دربار خطا (۸۲۵ ق / ۱۴۱۴ م) روابط رسمی میان هرات و نانکینگ برقرار شد و اطلاعات عینی بیشتری از قلمرو چین به ایران رسید

خطای نام

تیمور شاهرخ تیمور گورکانی
شاهنشاهی ایران صفوی
در سرزمین چین
بروز
ایرج انشار
۱
کتاب و کتابت

ژاپن، برج اصلی
ارک هیمه‌چی - معروف
به ارک حواصیل سفید

اقصای شرق یا محاربه روس و ژاپن است که توسط هائری کاللی نوشته شده و توسط میرزا باقرخان تبریزی ترجمه و در سال‌های ۱۳۲۲-۱۳۲۳ ق. (۱۹۱۴-۱۹۱۶ م) در دو جلد به صورت سنگی در تهران به چاپ رسید.^{۱۸}

کمی قبل از آن یعنی در سال ۱۳۲۹ ق. (۱۹۱۱ م) نیز تاریخ جنگ چین با دول متحده اروپا در سال ۱۳۱۸ ق. (۱۹۰۰ م) نوشته هنری سوچ لاندنر توسط علی حسینی شریفی در دو جلد به صورت سنگی در تهران چاپ شد.^{۱۹}

روزنامه ایران

اولین مطالبی که در جراید ایران در مورد جنوب شرقی آسیا به چاپ رسید و اطلاعاتی از این ناحیه در اختیار مردم قرار می‌داد سلسله مقالاتی بود که «روزنامه ایران» به مدیریت اعتماد السلطنه با ترجمه از مطالب خارجی به چاپ می‌رساند.

همانگونه که گفتیم این روزنامه در سال ۱۲۹۱ به مناسبت ورود اولین نماینده مخصوص دولت برمه به دربار قاجار شرح مفصلی تحت عنوان «شرح مملکت بیرمان» به چاپ رساند. طی سال‌های ۹۱-۱۲۹۰ ق. سلسله مقالاتی تحت عنوان «داستان مسیو آلفرد روسل» در باره مالاکا (مالزی امروز) و در سال ۱۲۹۸ ق. سلسله مطالبی تحت عنوان «شرح سیاحت جزیره سوماترا» (اندونزی) به چاپ رساند که در نوع خود از اولین منابع اطلاعات در زمینه‌های فوق در زبان فارسی به شمار می‌رود. البته در بیشتر این مقالات با توجه به اینکه سرزمین‌های مذکور در آن موقع

بی‌داشت و نیز قیام یاکسرها در چین (۱۹۰۰ م). در واقع از نقاط عطف آشنایی ایرانیان، با سرزمین‌های دور در شرق آسیا به شمار می‌رود. گزارش‌های جنگی در مورد پیروزی‌های ژاپن و اطلاعات دیگر درباره این کشور چند سال بعد به مواد منسجمی در دست مشروطه‌خواهان ایران جهت پیشبرد مجادلات سیاسی تبدیل گردید.^{۲۰}

نخستین کتابهای چاپ سنگی:

شاید در پاسخ به این نیاز جامعه ایران بود که معاقب این پیروزی، شماری از کتابها درباره چین و ژاپن با استفاده از منابع خارجی ترجمه و به صورت چاپ سنگی منتشر شد. از جمله باید به کتاب بحرالفوائد تألیف محمدیوسف مهاجر هروی، متخلص به ریاضی و مقیم مشهد اشاره کرد که در سال ۱۳۲۴ ق. یعنی حدود یکصد سال پیش و مقارن انقلاب مشروطیت تحریر گردیده و در «دارالطباعة مبارکه رضوی» به چاپ رسیده است.

وی فصل خانمه کتاب یعنی از صفحه ۴۶۲ تا ۵۴۴ را به «شرح حالات و محاربات دولتن روس و ژاپن» اختصاص داده است و در آغاز آن مجملی از وضعیت سیاسی، جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی... ژاپن را به رشته تحریر کشیده است (کتابخانه ملک ۲۲۲۲۱).

در همان سال نیز ندیم السلطان شیرازی، تاریخ چین و ماچین را ترجمه و جلد اول آن را در ۳۳۶ صفحه در تهران منتشر نمود (فهرست مشار- ج ۱)

یکی دیگر از قدیمی‌ترین کتاب‌های چاپی فارسی درباره ژاپن تاریخ

سینه سلیمانی

(سفرنامه سفیر ایران به سیام)

۱۰۹۲، ۱۰۹۱، ۱۰۹۰ ه. ق.

تصحیح و تصحیح و تصحیح
محمد رفیع بن محمد، ابراهیمتصحیح و تصحیح و تصحیح
دکتر عباس فاروقی
۱۳۸۳ ه. ق.

دست کم هفتصد ساله است. نخستین سفرنامه فارسی که سابقه‌ای سیصد ساله دارد مربوط به شرق آسیا است. لذا تماس ما با این مناطق بسیار قدیمی‌تر از تماس با غرب بوده و علقه‌های فرهنگی و سنتی ما با این منطقه بیشتر است. با این وصف شناخت ایرانیان از این بخش از جهان بسیار ناچیز است ضمن اینکه مآخذ تحقیق به زبان فارسی در مورد بسیاری از کشورهای این خطه از جهان از یک‌یا دو عنوان تجاوز نمی‌کند.

پی‌نوشت‌ها:

- ۱- «تاریخ چین» از جامع التواریخ خواجه رشیدالدین فضل‌الله، ویرایش و پژوهش دکتر وانگ ای دان. تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۹ ص ۴۳.
- ۲- مونس، حسین: اطلس تاریخ اسلام، ترجمه آذرنش آذرنوش، تهران سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۷۵.
- ۳- خطائی، علی اکبر: خطا نامه، به کوشش ایرج افشار، تهران: مرکز اسناد فرهنگی آسیا، ۱۳۷۲، ص ۱۵۹.
- ۴- خطائی، همانجا و نیز نگاه کنید به، منزوی، احمد: فهرست نسخه‌های خطی فارسی، ج ۶، ص ۳۹۳۹.
- ۵- روضه الطاهرین یا تاریخ مآهری، نسخه خطی دانشگاه تهران، شماره ۱۶۸۴.
- ۶- محمد ربیع بن محمد ابراهیم: سینه سلیمانی (سفرنامه سفیر ایران به سیام) ۱۰۹۸-۱۰۹۴ ه. ق. به کوشش عباس فاروقی، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۵۶، ص ۱۸۸-۱۹۷.
- ۷- شوشتری، میرعبدلطف: تحفة العالم و ذیل التحفة، به اهتمام صمد موحد، تهران: کتابخانه طهوری، ۱۳۶۳.
- ۸- کتابخانه ملی ملک شماره ۳۸۱۴.
- ۹- خطائی، پیشین، صفحه چهل و هشت.
- ۱۰- جهان نمای فلوغون، رفاقت، کتابخانه ملی، چاپ سنگی، شماره ۶۹۱۱، ص ۹۳ تا ۱۱۳.
- ۱۱- معتمدالدوله، فرهاد میرزا: جام جم، کتابخانه ملی چاپ سنگی، شماره ۸۶۷۵، ص ۵۰۴ الی ۵۱۰.
- ۱۲- روزنامه «ایران»، شماره ۲۳۰، مورخ ۵ شعبان ۱۲۹۱ ق.
- ۱۳- منزوی، احمد: سیاحتنامه هندوستان از میرزا فضل الله عضدالملک حسینی، فهرست نسخه‌های خطی، ج ۶، ص ۴۰۴.
- ۱۴- فهرست کتابخانه ملی، ج ۱، ص ۲۴۴.
- ۱۵- صحافیاشی، ابراهیم: سفرنامه، به اهتمام محمدشیرازی، تهران، شرکت مؤلفان و مترجمان ایران، ۱۳۵۷.
- ۱۶- هدایت، مهدیقلی: سفرنامه مکه از راه چین و ژاپن و... باحوالی به کوشش دکتر سید محمد دبیر سیاقی، تهران، تیراژ، ۱۳۶۸.
- ۱۷- مناسبات ایران و ژاپن در دوره قاجار، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، شماره ۵۷-۵۶ (ویژه نامه ژاپن)، ص ۳۵.
- ۱۸- کتابخانه ملی، مخزن چاپ سنگی، شماره ۹۳۴۵.
- ۱۹- کتابخانه ملی، مخزن چاپ سنگی، شماره ۷۲۳۶.

تحت‌استعمار دولت‌های اروپایی بوده‌اند بیشتر مطالب در حول موضوعاتی از قبیل شکار و اوضاع طبیعی این مناطق دور می‌زند و کمتر به موضوعات تاریخی، سیاسی و اجتماعی پرداخته شده است.

اما با وجود این که از یک طرف «چین‌شناسی» جدی در ایران (صرفنظر از متون حماسی و داستانی) سابقه‌ای هفتصد ساله راپشت سر دارد و علیرغم این که نخستین سفرنامه‌های فارسی (خطای نامه - سینه سلیمانی) مربوط به شرق آسیا بوده، و برعکس، تدوین متون فارسی مربوط به اروپا تنها حدود دویست سال در ایران سابقه دارند. معذک شناخت تاریخی ایرانیان از غرب بسیار بیش از شناخت آنها از شرق دور بوده است و علت اصلی آن هم رفت و آمد هیأت‌های سیاسی و جهانگردان غربی به ایران و بالعکس در دوره صفویه و قاجار به می‌باشد. ضمن این که حضور دائمی استعمار در مرزهای جنوبی کشور و تسلط آن بر شبه قاره هند اساساً از رشد وباندگی روابط ایران و شرق دور جلوگیری کرد. شاید بتوان این امر را یکی از مهم‌ترین علل عدم توسعه روابط سیاسی میان چین و ایران قاجار به شمار آورد. علیرغم اینکه این سلسله (قاجارها) نسب خود را به مغول‌ها می‌رساندند اما عجیب است که تلاشی جهت تماس با سرزمین پهناور چین که تقریباً در همسایگی ایران قرار داشت به عمل نیاورند.

بیشتر توجه ما به سرزمین‌های شرق آسیا تنها ظرف نیم قرن اخیر و عمدتاً تحت الشعاع حوادث سیاسی این منطقه بوده است. یعنی همانگونه که پیروزی ژاپن بر روسیه در سال ۱۹۰۵ م. باعث شهرت این سرزمین در ایران گردید. به همان ترتیب اخبار حوادث پس از جنگ جهانی دوم نیز بعضاً جلب توجه ایرانیان به این منطقه را در پی داشت که مهم‌ترین آنها عبارت بوده‌اند از:

- جنگ کره در سال ۱۹۵۳ م.
- پیروزی مائو در چین در سال ۱۹۴۹ م. و انشعاب بعدی آن از شوروی
- جنگ ویتنام در دهه ۱۹۶۰ م.
- مبارزات سوارانو در راه استقلال اندونزی و برگزاری کنفرانس باندونگ

درخاتمه باید از برادران امیدوار نام برد که حدود پنجاه سال پیش (۱۹۵۶ م) دست به سفری دور و دراز به دور دنیا زدند. آنها سفر خود را از شرق آغاز نمودند و پس از دیدار از افغانستان، پاکستان، سیلان، هند، برمه، مالا، سنگاپور، اندونزی، استرالیا، زلاندنو، جزایر اقیانوس آرام، گینه‌نو، فیلیپین، ویتنام، سیام (تایلند)، هنگ‌کنگ، کره جنوبی و ژاپن راهی آمریکا شدند. سفرنامه برادران امیدوار که در اواخر دهه ۱۳۳۰ به صورت پاورقی در مجلات کشور به چاپ می‌رسید خوانندگان زیادی داشت و بدون شک نقش بسیاری در شناخت عامه مردم از شرق دور برجای نهاد.

حاصل کلام:

مطالعات جدی ایرانیان در مورد شرق آسیا برخوردار از سابقه‌ای